

УДК 343.131.5-053.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.45>

МОДЕЛЬ «БАРНАХУС»: ПРИКЛАД ІННОВАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ НА КОРИСТЬ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Попович М.В.,
доктор філософії,
асистент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Юрія Федьковича

Попович М.В. Модель «Барнахус»: приклад інноваційної еволюції на користь прав дитини під час розслідування кримінальних правопорушень.

У даній роботі розглядаються питання пов'язані з висвітленням проблем, що виникають під час захисту дітей, які постраждали або стали свідками насильства, а також надання їм соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя. Наголошено на необхідності залучення висококваліфікованих фахівців, під час впровадження пілотного проєкту «Барнахус» у містах України. Розглянуто дію чинників, що сприяють розв'язанню актуальних перешкод під час створення обстановки дружньої для дітей, які зазнали насильства, у якій вони вважатимуться не лише як жертви, а де вони можуть відчувати себе в безпеці, особливо в умовах сьогодення.

З'ясовано стратегію Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр., яка має назву “Права дітей в дії: від стабільної реалізації до спільного новаторства”, в якій визначається шість стратегічних цілей, спрямованих на вирішення нових проблемних областей.

Проаналізовано діяльність пілотного проєкту «Вихователь безпеки», та чинні законодавчі ініціативи, що спрямовані на зміну підходів та динаміку впровадження нових успішних проєктів та методик захисту прав дітей, та акцентовано увагу на необхідність вдосконалення професійного підходу фахівців під час налагодження контакту з дитиною.

Досліджено доцільність проведення медичного огляду дитини, негайно на місці події з використанням методів, придатних для дітей, із залученням медичних працівників, та ініціативу формування реєстру психологів для потреб ефективної взаємодії з дітьми, які постраждали від насильства відповідно до: «Розпорядження КМУ від 18 грудня 2018 р. № 1027-р «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року»».

Запропоновано детально дослідити результати діяльності моделі «Барнахус» в Європейських країнах, а також, щоб співбесіду з потерпілою дитиною проводили якомога раніше та у відповідний час, професіонали, які пройшли спеціальну підготовку, та визначено необхідність у подальшому збільшувати кількість на території України центрів підтримки дітей «Барнахус». Обговорено ефективність функціонування центрів «Барнахус», які об'єднують під одним дахом цілу низку фахівців, зокрема соціальних працівників, психологів, медичних працівників та представників правоохоронних органів.

Ключові слова: барнахус, захист дітей, участь психолога, потерпілий, вихователь безпеки, проєкт.

Popovych M.V. The Barnahus model: an example of innovative evolution in favour of children's rights in the investigation of criminal offences.

This paper addresses the issues related to highlighting the problems that arise when protecting children who have suffered or witnessed violence, as well as providing them with social and psychological support in the justice process. The author emphasises the need to engage highly qualified professionals when implementing the Barnahus pilot project in Ukrainian cities. The factors that contribute to the resolution of current obstacles in creating a child-friendly environment for child victims of violence, in which they are not only considered victims, but where they can feel safe, especially in today's environment, are considered.

Translated with DeepL.com (free version) The article describes the Council of Europe's strategy for the rights of the child for 2022–2027, entitled "Children's rights in action: from sustainable implementation to joint innovation", which defines six strategic objectives aimed at addressing new problem areas.

The activities of the pilot project "Safety Educator" and current legislative initiatives aimed at changing approaches and the dynamics of implementing new successful projects and methods of protecting children's rights are analysed, and attention is focused on the need to improve the professional approach of specialists when establishing contact with a child.

The expediency of conducting a medical examination of a child immediately at the scene of the incident using methods suitable for children, with the involvement of medical professionals, and the initiative to form a register of psychologists for the needs of effective interaction with child victims of violence in accordance with the "Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 18 December 2018 No. 1027-r 'On Approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the Period up to 2023'".

It is proposed to study in detail the results of the Barnahus model in European countries, as well as to ensure that the interview with the child victim is conducted as early as possible and at the appropriate time by professionals who have undergone special training, and the need to further increase the number of Barnahus child support centres in Ukraine is identified. The author discusses the effectiveness of Barnahus centres, which bring together a number of professionals under one roof, including social workers, psychologists, medical professionals and law enforcement officials.

Key words: barnahus, child protection, psychologist's participation, victim, safety educator, project.

Постановка проблеми. У сучасних військово-політичних реаліях важко порахувати кількість дітей які отримали психологічну травму. Майже щоденне звучання сирен повітряної тривоги негативно впливає на психологічний стан дітей, викликаючи занепокоєння та психологічну тривожність через можливу небезпеку. Також досить часто трапляються випадки, коли діти потраплять під обстріли та отримують не тільки психологічну, а й фізичну травму, або стають свідками протиправних дій. Зважаючи на обстановку, що склалася, важливу роль відіграють центри захисту соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя за участі дітей, які постраждали або стали свідками насильства, за моделлю «Барнахус».

Стан опрацювання. Питання, пов'язані зі захистом прав дитини під час розслідування кримінальних правопорушень у своїх статтях висвітлювали Д.В. Швець, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський, А.А. Вознюк, В.В. Горошко, М.В. Корнієнко та інші. На дисертаційному рівні права дитини під час розслідування кримінальних правопорушень, Н.В. Степаненко зокрема тема: «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз», М.В. Попович «Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого». Однак, в даних працях недостатньо уваги приділено моделі «Барнахус», та іншим моделям які активно почали розвиватися в Україні, спрямовані на захист прав дітей.

Метою статті є аналіз правових питань, які виникають у процесі надання допомоги дітям, які постраждали або стали свідками насильства, а також надання пропозицій щодо створення дружнього середовища по відношенню до дітей під час розслідування кримінальних правопорушень. Також, метою статті є розгляд особливостей впровадження моделі «Барнахус», та інших проєктів щодо захисту прав дітей, особливо під час розслідування кримінальних правопорушень за участю останніх, та виявлення чинників, що перешкоджають їх функціонування, і формулювання пропозицій щодо покращення їх діяльності в Україні

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що «Барнахус» (у перекладі «Будинок дітей») – це міждисциплінарний і міжустановчий спеціалізований центр по роботі з дітьми, які постраждали від насильства або стали свідками кримінальних правопорушень. В даному центрі проводиться співбесіда з такими дітьми, здійснюється медичний огляд, проводиться всебічна оцінка і надаються усі необхідні, в тому числі й терапевтичні послуги відповідними фахівцями. Варто звернути увагу на історію заснування «Барнахус», в джерелах зазначається, що дана модель бере свій початок від моделі захисту дітей, прийнятої в США у 80-х роках минулого століття. Є відомості які засвідчують, що уперше такі центри виникли в 1998 році в Ісландії, а потім поширилися і в інших північних країнах (у Швеції в 2005 році, Норвегії в 2007 році, в Гренландії в 2011 році, в Данії в 2013 році) під назвою «Барнахус», або «Будинок дітей».

Як зазначає Анастасія Дерекко: ««Барнахус» був створений для того, щоб збудувати особливу правову систему, яка відповідала б особливим потребам дітей, відносно яких існує підозра про те, що вони піддавалися насильству або жорстокому поводженню. Тут також беруть до уваги принцип про те, що потреби дітей в подібних випадках повністю відрізняються від потреб дорослих, які потрапили в таку саму ситуацію.

До основних завдань «Барнахуса» входить:

- Забезпечити дітям і підліткам, які зазнали різних видів жорстокого поводження і злочинів, отримання належної оцінки, лікування і підтримки.
- Запобігти травматизації дітям внаслідок повторних співбесід, які проводять різні служби в різних місцях. Дослідження показали, що подібний досвід може виявитися дуже травматичним для дитини. Така «повторна віктимізація» може мати навіть згубніші наслідки для дитини, ніж самий епізод жорстокого поводження. Крім того, згідно з проведеними дослідженнями, повторні співбесіди, які проводяться людьми без спеціальної підготовки, можуть спотворити розповідь дитини про подію в результаті навідних запитань і негативно вплинути на хід розслідування.
- Створити для проведення слідчих інтерв'ю середовище, дружнє по відношенню до дітей, яке б знижувало рівень занепокоєння дитини, що, у свою чергу, має вирішальне значення для успішного отримання інформації від дитини.

Простіше кажучи, Барнахус існує, щоб забезпечити дотримання найкращих інтересів усіх дітей і гарантувати виконання належної правової процедури» [1].

Раніше ми вже наголошували у своїх працях, що у зв'язку з військовими діями на території України, виникла необхідність пришвидшити створення ефективних та швидких механізмів захисту прав дітей. Насамперед слід якнайшвидше розпочати навчання психологів зі спеціалізацією для потреб кримінального провадження за участю дітей, а в подальшому – докласти зусиль до створення та розвитку єдиного реєстру таких психологів. Сьогодні, захист дітей – першочерговий пріоритет держави, на чому неодноразово наголошували розробники моделі «Барнахус» та активні діячі України.

Не зважаючи на військові дії, пілотний проєкт «Барнахус» поступово впроваджується в містах України та вже доводять свою дієвість. Варто зазначити, що ця модель відповідає Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», в якому передбачено: «Створення міждисциплінарних команд з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, як однієї з організаційних форм взаємодії суб'єктів юстиції щодо дітей, які стали потерпілими або свідками кримінальних правопорушень». Виникає необхідність залучення психологів і лікарів до участі під час інтерв'ю з потерпілою дитиною [2].

Під час впровадження проєкту «Барнахус» на території України виникає низка проблем, насамперед, відповідно до інформації, що опублікована Міністерством юстиції, станом на 23 лютого 2024 рік в Україні діє тільки одинадцять центрів «Барнахус», зважаючи на кількість міст в Україні та військові дії, в наслідок яких щоденно фіксуються діти, які постраждали або стали свідками насильства, кількість центрів «Барнахус» які функціонують не достатньо. Також такі центри не функціонують на деокупованій території, або неподалік зони проведення бойових дій.

Варто зазначити, що тільки станом на 02.10.2023 запроваджено пілотний проєкт, відповідно до: «Наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту, щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги», у Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Чернігівській областях та місті Київ». В рамках проєкту залучаються психологи, включені до Реєстру.

Міністерством юстиції України розробляється проєкт наказу, яким передбачається поширення вищезазначеного пілотного проєкту на всю територію України з 01.04.2024 [3].

Таким чином, відповідно до вищезазначеного проєкту: «спеціалісти, які увійдуть до Реєстру психологів, допомагатимуть правоохоронним органам ефективно розслідувати злочини проти дітей, а також – суду під час здійснення судового розгляду за участі дитини. Їхня мета – зробити процес менш травматичним для дитини, максимально ефективним, аби голос дитини почули, її права були захищеними й винних притягнули до відповідальності». Зазначається також, що до Реєстру відбиратимуть психологів, в яких є досвід роботи з дітьми, мають вищу психологічну освіту, мають високу готовність та мотивацію долучатися до такої діяльності.

Начальниця Департаменту захисту прав дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора України, Юлія Усенко зазначає: «У психолога є завдання – налагодити контакт з дитиною, зрозуміти, що з нею трапилось. Психологу надається чіткий перелік питань, який формується всіма учасниками процесу заздалегідь та зрозумілою для дитини мовою. Якщо фахівець бачить, що дитина не готова відповідати на те чи інше питання, то він не буде його повторювати багато разів, як це може робити непідготовлений інтерв'юер.

Психологи, які будуть включені до Реєстру, прийматимуть участь у процесуальних діях за участі дітей, відповідно до положень Кримінально процесуального кодексу України. Адже, згідно з результатами проведеного дослідження, що передувало створенню Реєстру, виявилось, що правоохоронним органам під час проведення процесуальних діях за участі дітей проблематично знайти психолога, який не допустив б травмуванню дитини та одночасно сприяв встановленню істини у справі, і міг дійсно фахово супроводжувати дітей під час процесуальних дій».

В умовах сьогодення, ми помітили потребу в застосуванні у роботі правоохоронних органів ефективних механізмів забезпечення прав дитини. Артур Добросердов заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України зазначає: «Хоча залучення психологів до участі у кримінальному провадженні не є новелою, проте, робота із психологами, що входять до Реєстру, матиме для слідчих ряд суттєвих переваг щодо встановлення ефективної комунікації з дитиною та організації ефективного досудового розслідування з огляду на особливості дитини та того, що з нею сталося. Також, одним із найважливіших аспектів є те, що психологи Реєстру – це фахівці у галузі саме дитячої психології і мають суттєвий досвід роботи у зазначеному напрямі. Залучення до кримінального процесу саме таких психологів дозволить запобігати повторному травмуванню дитини та сприятиме встановленню істини у справі». Також варто зауважити, щоб психологи, які увійдуть до Реєстру, обов'язково пройшли спеціалізовану підготовку, тому, що навіть перебуваючи в безпеці після пережитого випадку насильства, діти гостро переживають свій досвід і можуть відчувати шок або ступор. Для ефективної допомоги таким дітям необхідно мати набір спеціальних методик і знань, як допомогти дитині, й не заподіяти повторної травматизації. Таким чином фахівці, яких будуть залучати до Реєстру, обов'язково проходять спеціальне навчання під час серії тренінгів [4].

В Україні на даний момент також активно впроваджується проєкт «Вихователь безпеки». На порталі МВС України зазначається інформація, що прийняти участь у даному проєкті: «Запрошують територіальні громади, які хочуть побудувати для дітей середовище, вільне від булінгу, наркотиків і насильства. Основна мета такого проєкту – створення безпечного освітнього середовища для дітей, удосконалення партнерства та комунікації поліції, рятувальників, закладів освіти, громади, батьківського та учнівського врядування. Вихователь безпеки – це цивільна особа, яка пройшла відповідне навчання. Його основне завдання – виявлення і припинення правопорушень у межах закладу освіти, участь у превентивних заходах і внесення пропозицій щодо посилення безпечного освітнього середовища. Компетенції «вихователя безпеки»: протидія булінгу (цькування) учасників освітнього процесу, виявлення та припинення в межах компетенції правопорушень у приміщенні закладу освіти та на його прилеглий території, комунікація з адміністрацією закладу освіти, представниками поліції та служби у справах дітей щодо проявів серед дітей суїцидальної поведінки, провадження діяльності, пов'язаної із забезпеченням права дитини на здобуття освіти, участь у проведенні індивідуальної профілактичної роботи з учнями, які перебувають на внутрішньшкільному обліку та на профілактичних обліках в Національній поліції, запобігання правопорушенням в учнівському середовищі (проводить індивідуальні бесіди, лекції, інтерактивні заняття тощо). Наразі в Україні вже працюють 17 таких спеціалістів у 16 територіальних громадах»[5].

Під час розроблення та впровадження вищезазначених проєктів, варто брати до уваги нову стратегію ЄС з прав дитини (2022–2027) «Права дітей в дії: від стабільної реалізації до спільного новаторства», яка в лютому 2022 року була прийнята Комітетом міністрів, і буде протягом наступних шести років скеровувати діяльність Ради Європи. На веб сторінці Офісу Ради Європи в Україні зазначено: «Нова стратегія є четвертою в серії успішних стратегій, спрямованих на просування захисту та заохочення прав дитини по всій Європі, в рамках програми «Будуємо Європу для дітей та разом з дітьми», що діє з 2006 року. Організація прагне ставити інтереси дитини в центр своєї роботи, а отже Стратегія була розроблена в рамках широкого консультативного процесу за участю національних урядів, міжнародних організацій, організацій громадянського суспільства і,

що не менш важливо, 220 дітей з 10 держав-членів. Стратегія визначає шість стратегічних цілей, частково заснованих на попередніх пріоритетних областях, що залишаються актуальними («стабільна реалізація»), а також містить нові пункти, спрямовані на вирішення нових проблемних областей («спільне новаторство»). Новими стратегічними цілями є:

- Свобода від насильства для всіх дітей
- Рівні можливості та соціальне включення для всіх дітей
- Доступність технологій для всіх дітей та їх безпечне використання
- Дружне до дитини правосуддя
- Надання права висловлюватися кожній дитині
- Права дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях» [6].

Ми вважаємо, що немає більш важливої проблеми в сучасному кримінальному процесі, ніж взаємодія з дітьми-жертвами під час проведення процесуальних дій. В наш час, коли ми спостерігаємо загальну девальвацію людських цінностей, криза відповідального ставлення до найбільш вразливих, а саме до неповнолітніх, стає все більш очевидною. Тому в наш час надзвичайно важливо розробити науково-практичні рекомендації для практиків щодо підготовки, організації та проведення слідчих дій за участі дітей, враховуючи їх вікові особливості. Ми вже зазначали, що «пріоритетом є емпатія до неповнолітнього. Таким чином поняття «дитиноцентризм» та «емпатія до дитини» є взаємопов'язаними, і в кінцевому підсумку, будь-який вплив через почуття є надзвичайно важливим не тільки для розслідування в цілому, але і для процесу авіктимізації дитини-жертви [7].

Висновки. Підсумовуючи зазначене, варто підкреслити, що протягом останнього часу в Україні активно почали запроваджуватись чимало проєктів спрямованих на захист прав та інтересів дітей. В ідеалі, наукові кола та інші зацікавлені сторони даної проблематики слід запрошувати та заохочувати до проведення досліджень та надання незалежної оцінки діяльності проєкту «Барнахус». Необхідно виділити достатній бюджет на дослідження і моніторинг, розвитку проєкту «Барнахус», та інших подібних проєктів в Україні, а також необхідно запровадити механізми забезпечення, щоб результати включалися в процеси інституційного розвитку. Враховуючи переваги загальних підходів, доцільно просувати систематично мультидисциплінарні та міжінституційні методи навчання в рамках університетської та професійної підготовки державних службовців і фахівців, які працюють у національних системах правосуддя та захисту прав дітей під час досудового розслідування. Стратегії професійного розвитку та процес навчання, інституційна база повинна бути розроблена та регулярно переглядатися.

Співбесіду з потерпілою дитиною необхідно проводити якомога раніше та у відповідний час, професіоналом, який пройшов спеціальну підготовку. Також медичний огляд дитини, якщо такий потрібний, повинен бути проведений негайно на місці із використанням методів, придатних для дітей, і проводити їх медичними працівниками, зокрема із застосування методик обстеження, адаптованих до дітей та їх потреб. В ідеалі медичне обстеження повинно проводитися в тому ж приміщенні, що і співбесіда з дитиною та за погодженням з іншими професіоналами в мультидисциплінарному контексті. «Барнахус» і служби типу «Барнахус» повинні мати чіткі процедури для обробки персональних даних відповідно до чинних положень, щоб сприяти ефективній співпраці між зацікавленими фахівцями, і розробити анонімні дані та статистику щодо своїх послуг та їх втручання, забезпечуючи при цьому дотримання прав дитини в питаннях захисту даних і обмеження ризику заподіяння шкоди дитині. Необхідно і на далі досліджувати можливості та розробляти шляхи застосування принципів «Барнахуса» до усіх ситуацій, в яких діти контактують із системою правосуддя: кримінальні, цивільні та адміністративні процедури, публічне та приватне право, діти-жертви, свідків, підозрюваних, обвинувачених, сторін або учасників з метою формулювання принципів, що регулюють центри правосуддя, дружні до дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дерекко А. Що таке Барнахус, і як він працює. ChildHub: [сайт]. URL: <https://childhub.org/uk/child-protection-multimedia-resources/scho-take-barnakhusi-yakvin-pracyue>.
2. Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого: монографія / Попович М.В. Мельник О.В. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. 62 с.

3. Олександр Банчук про практику роботи моделі барнахус та реєстру психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю дітей [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-pro-praktiku-roboti-modeli-barnahus-ta-reestru-psihologiv-yaki-zaluchayutsya-do-kriminalnih-provadjen-za-uchastyu-ditey>.
4. В Україні з'явиться Реєстр психологів, навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства. ЮНІСЕФ Україна: для кожної дитини: [сайт]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/therapists-register>.
5. Проєкт «Вихователь безпеки». Район.in.ua: [сайт]. URL: <https://osvita.rayon.in.ua/news/542685-na-rivnenshchini-startuvav-nabir-u-proekt-vikhovatel-bezpeki>
6. Нова стратегія з прав дитини (2022–2027). [сайт]. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-new-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027-is-now-available-in-ukrainian>.
7. Мельник О., Попович М. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1. С. 84–89 (Республіка Польща).